

УДК 343.3/7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.28>

ПОНЯТТЯ «ГЛОРИФІКАЦІЇ» ЯК ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.436² КК УКРАЇНИ

Можарівська М.І.,
помічник голови суду
Коростенського міськрайонного суду Житомирської області.
e-mail: harainmaria763@gmail.com

Сердечна А.Ю.,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії СБ України.
e-mail: 9077ai9077@gmail.com

Можарівська М.І., Сердечна А.Ю. Поняття «глюорифікації» як ознаки складу злочину, передбаченого ст.436² КК України.

У статті систематизовано та виокремлено напрями та фактори глюорифікації. З'ясовано, що наслідки глюорифікації несуть у собі суспільну небезпечність, оскільки дії, що нею охоплюються, є нічим іншим як безкритичним ставленням до війни, її наслідків. Також, досліджуються окремі зміни до чинного Кримінального кодексу України, що обумовлені актом агресії російської федерації. Зазначено, що відповідно до цих змін у сучасному кримінальному праві з'явилися нові поняття, невідомі раніше українському кримінальному праву. Одним із таких термінів сучасного кримінального законодавства та права стало незвичне поняття «глюорифікація», яке передбачено ст. 436-2 Кримінального кодексу України. Аналіз наукової літератури та довідникових джерел свідчить про недостатнє дослідження зазначеного поняття як на мовному, так і на правовому рівні. Констатується наявність полеміки щодо необхідності введення саме цього поняття до правової системи України. Визначається, що згідно з чинним законодавством України про кримінальну відповідальність «глюорифікованими» можуть бути тільки фізичні особи. Відповідальності за глюорифікацію інших явищ відповідно до згаданої норми на сьогодні не існує, що визначається як недолік чинного законодавства. Наведено загальнотеоретичне тлумачення поняття «глюорифікація». З'ясовано, що, незважаючи на те, що з часу запровадження кримінальної відповідальності за вказані вище діяння минув час, достатній для формування судово-слідчої практики, притягнення осіб до кримінальної відповідальності, теоретичного підґрунтя тлумачення окремих термінів ще

не створено. В цілому наукові висновки, отримані в статті, можуть бути початком формування такого підґрунтя.

Ключові слова: глюорифікація, кримінальна відповідальність, суб'єкти глюорифікації, форми глюорифікації, кримінально-правові засоби, напрями та фактори протидії.

Mozharivska M., Serdechna A. The concept of glorification as an attribute of corpus delicti envisaged by article 436² of the Criminal Code of Ukraine.

The article systematizes and highlights the directions and factors of glorification. It has been found that the consequences of glorification carry public danger, since the actions covered by it are nothing more than an uncritical attitude towards war and its consequences. Also, individual changes to the current Criminal Code of Ukraine due to the act of aggression of the Russian Federation are being investigated. It is noted that, in accordance with these changes, new concepts appeared in modern criminal law that were previously unknown to Ukrainian criminal law. One of these terms of modern criminal legislation and law is the unusual concept of «glorification», which is provided for in Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine. The analysis of scientific literature and reference sources shows insufficient research of the mentioned concept both at the linguistic and legal level. It is noted that there is a controversy regarding the need to introduce this very

concept into the legal system of Ukraine. It is determined that according to the current legislation of Ukraine on criminal liability, only natural persons can be «glorified». Responsibility for the glorification of other phenomena in accordance with the mentioned norm does not exist today, which is defined as a deficiency of the current legislation. A general theoretical interpretation of the concept of «glorification» is given.

It was found that, despite the fact that since the introduction of criminal liability for the above-mentioned acts, enough time has passed for the formation of judicial and investigative practice of bringing people to criminal liability, the theoretical basis for the interpretation of individual terms has not yet been created. In general, the scientific conclusions obtained in the article can be the beginning of the formation of such a foundation.

Key words: glorification, criminal responsibility, subjects of glorification, forms of glorification, criminal legal means.

Постановка проблеми. У зв'язку із повномасштабним вторгненням військ російської федерації, введенням воєнного стану на території України, кримінальне законодавство поповнилось новелами. Одним із нових термінів, що з'явився у сучасному кримінальному законодавстві та, відповідно, праві – стало поняття «глорифікація», яке передбачене ст. 436-2 Кримінального кодексу України [2]. 16 березня 2022 р. набув чинності Закон № 2110-IX, яким у Кримінальному кодексі України передбачено нову статтю 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників» [4]. Дана норма містить 3 частини. Актуальність порушеної проблематики обумовлена як триваючою збройною агресією росії в Україні, так й відсутністю законодавчого визначення або тлумачення вжитих у законі термінів.

Мета статті: дати визначення поняттю «глорифікації» як ознаки складу злочину, передбаченого ст. 436-2 Кримінального кодексу України.

Аналіз наукових джерел. Важливість правильного розуміння та використання кримінально-правового понятійного апарату неодноразово підкреслювалася у правничій літературі. Як зазначає відомий учений у галузі кримінального права Панов М.І., «проблема понятійного апарату кримінального права та її складових понять, категорій та юридичної термінології – має надзвичайно важливе значення для теорії і практики кримінального права. Проте вона ще не отримала належного наукового дослідження, а тому є недостатньо розробленою» [7]. Термінологія законодавства потребує особливо пильної уваги щодо вимог вірного і точного тлумачення термінів для практичного застосування нормативно-правових актів, дотримання змістовної однозначності при використанні одного і того ж терміну в текстах різних нормативно-правових актів, уточнення смислу окремих неясних термінів, що вживаються у відмінному від загальноприйнятого значенні, для забезпечення впорядкування, систематизації, нормалізації і одноманітного використання термінів у текстах нормативно-правових актів [1, с. 26]. Незважаючи на таку певним чином правову невизначеність, значення понятійного апарату є надважливим, оскільки він відіграє значну роль в процесі сучасного правозастосування. Загалом глорифікація законом ще не розтлумачена, однак ст. 436-2 Кримінального кодексу України глорифікація вказується як одна з ознак кримінального правопорушення, щоб особа могла бути притягнена до кримінальної відповідальності за вищевказану статтю.

Питання визначення глорифікації як ознаки складу злочину, передбаченого ст.436-2 КК України, було предметом уваги у працях Шинкарьова Ю.В., Коваленка О.О., Олейнікова Д.О., Сердечної А.Ю. та ін. Ці науковці зупинили свою увагу на тому, що поняття глорифікації це уславлення, надання ореолу героїчності відповідному колу осіб, які взяли участь у збройній агресії російської федерації проти України [12]. Проте, залишилось поза межами уваги вищевказаними науковцями вивчення і дослідження легітимізації дій держави-агресора, шляхом її піднесення з одночасним запереченням негативної, протиправної діяльності ворога, а також осіб, які взяли участь у сприянні тимчасовій окупації окремих територій України та здійснювали антиукраїнський інформаційний вплив.

Виклад матеріалу дослідження. Варто відзначити, що вказане поняття лексично не належить до української мови. Це слово є похідним від англійського «glory» – що означає «слава». «Glorification» – відповідно перекладається як «уславлення». Іншомовне походження цього поняття, як вважається, викликало певний спротив у частини законодавчого корпусу України, щодо його застосування. Так, у Пропозиції Міністерства культури та інформаційної політики України до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора)» ініційованій 18.02.2021, зазначалося, що у зв'язку із тим, що правова доктрина України зазначає одним із критеріїв якості за-

кону його доступність, що передбачає точність, простоту і зрозумілість мови закону, то пропонується «глюорифікація» замінити словами «возвеличення», «героїзація», «створення позитивного образу»[4]. Проте ця пропозиція, як ми бачимо, не була врахована і визначення «глюорифікації» знайшло своє місце у законодавстві про кримінальну відповідальність. Однак, незважаючи на легальність законодавчого закріплення вищезазначеного терміну, законодавець не дає його визначення, віддаючи це «на відкуп» науковцям та практикам.

Ознайомлення із текстом проекту нового Кримінального кодексу України, засвідчує, що такого поняття глюорифікація не використано, а зазначено – виправдання збройної агресії проти України особа, яка публічно вихваляла чи звеличувала представника держави – агресора[7]. Вказана редакція майбутньої норми є зрозумілішою, але звужує досліджуване поняття до двох окремих визначень, в той час, як сам термін «глюорифікація» є ширшим.

Поняття «глюорифікація» як правило, частіше за все використовується у якості дієслова – «глюорифікувати». І вже воно тлумачиться як славословити, прославляти. Цей неюридичний, на перший погляд, термін відображає суб'єктивне ставлення людини до трагічних за своїм характером соціально-політичних і воєнних подій в Україні.

Потреба в караності за глюорифікацію учасників збройної агресії проти України обумовлена її небезпекою для українського суспільства. Глюорифікуватися можуть і цілі квазідержавні об'єднання, воєнізовані злочинні угруповання та інші об'єкти, що не наділені характеристиками фізичної особи. Встановлення відповідальності за героїзацію такого роду явищ є передбачення у низці європейських країн відповідальності за глюорифікацію нацизму, що є прикладом для нашої держави щодо встановлення кримінальної відповідальності за глюорифікацію расизму й усього, що з ним поєднано. Але ця ідея безумовно потребує подальшого розгляду на предмет її законодавчого впровадження. Слід зазначити, що глюорифікація може бути вчинена як в усній формі, так і шляхом виготовлення відповідних матеріалів, дописів та публікацій в мережі Інтернет. Вчинена в усній формі глюорифікація кваліфікується за ч.1 ст.436-2 КК України, всі інші форми можуть підпадати під ознаки ч.2 ст.436-2 КК України.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 року (зі змінами згідно Закону №2243-ІХ від 03.05.2022 року) під глюорифікацією розуміється вихваляння, звеличення, славлення, прославлення дій та/або бездіяльності осіб, які здійснювали або здійснюють збройну агресію проти України, представників збройних формувань російської федерації, незаконних збройних формувань, банд, найманців, створених та/або підпорядкованих, та/або керованих, та/або фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі люди» тощо [5].

Законодавець дає вичерпний перелік осіб, хто може бути глюорифікований. Проте, на нашу думку, вказану групу осіб, які підпадають під дане визначення можна доповнити наступними суб'єктами: представники засобів масової інформації, які своїми діями надають ореолу героїчності діям представників збройної агресії (пропагандистські воєнні кореспонденти).

Таке прославляння може бути виражено словесно (приміром, у публічних закликах), а також у формі зображень, відеоматеріалів тощо. Глюорифікацією буде також вважатися публічне використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, насамперед, офіційної або неофіційної символіки (емблем) збройних сил рф, інших збройних формувань та (або) органів. Символіка воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну вважається використаною, якщо вона розміщена: на носіях, поверхнях публічного простору, у тому числі рекламних засобах (носії зовнішньої, внутрішньої реклами), транспортних засобах, а також у друкованих матеріалах (плакатах, листівках тощо), на одязі тощо; у місцях проведення масових заходів політичного, освітнього, релігійного, культурного, наукового або іншого характеру, розважальних заходів та заходів для дітей; в агітаційних матеріалах, крім матеріалів, спрямованих на протидію збройній агресії Російської Федерації проти України; у рекламі в медіа, в мережі Інтернет; у повідомленнях у соціальних мережах у мережі Інтернет; у творах (фільмах, передачах, відеоблогах тощо), інших об'єктах авторського права і (або) суміжних прав, створених після 24 лютого 2022 року. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 22 травня 2022

року № 2265, окрім зазначеної символіки (емблем) збройних сил РФ, до символіки воєнного вторгнення також відносяться латинські літери «Z» та «V» [6]

Втім, нині лунають думки окремих правозахисників, що в Україні карають за свободу слова та вираження поглядів [11]. У цьому контексті варто звернути увагу на ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному право на свободу вираження поглядів. Водночас у цій статті визначено, що здійснення цих свобод може підлягати обмеженням або санкціям, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві, зокрема в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності.

Глорифікація може бути вчинена як в усній формі, так і шляхом виготовлення відповідних матеріалів, дописів в мережі Інтернет. Вчинена в усній формі, глорифікація кваліфікується за ч. 1 ст. 436-2, всі інші форми можуть підпадати під ознаки ч. 2 ст. 436-2 КК України [14].

Глорифікація включає в себе публічне поширення під виглядом достовірної завідомо неправдивої інформації, що містить дані про використання збройних сил рф з метою захисту інтересів рф та її громадян, а також представників підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України. А щодо права вільно висловлювати свої думки та погляди, то воно полягає у «свободі слова», яке не несе негативного впливу.

Так, до прикладу, ст. 34 Конституції України передбачає, що кожному гарантується право на вільне вираження своїх поглядів і переконань. При порушенні цього права кожен має право звернутися до національного суду для його відновлення. При вичерпанні усіх правових засобів захисту на теренах України для громадян є можливість звернутися до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). До речі, в одному із своїх рішень ЄСПЛ висловив своє ставлення до свободи вираження поглядів наступним чином: «свобода слова є однією з головних опор демократичного суспільства і є основоположною умовою, яка слугує його прогресу і самореалізації кожного індивіда. Дотримання умов ч. 2 ст. 10 Конвенції, а не свавільного втручання, є вимогою існування принципів плюралізму, терпимості та відкритості, без яких немає демократичного суспільства» [9]. Загалом, Європейська конвенція відіграє важливу роль у механізмі захисту свободи політичного вираження поглядів, а тому варто зупинитись більш детально на її положеннях. Стаття 10 Європейської конвенції закріплює, що: кожен має право на свободу вираження своєї думки, в тому числі політичних поглядів; це право включає свободу дотримуватися своїх політичних поглядів, одержувати й поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади, незалежно від державних кордонів; це право за певних обставин може бути обмежено.

Суд ЄСПЛ нагадує, що поняття «національна безпека» та «громадська безпека» у статті 10 § 2, які допускають втручання в права, передбачені Конвенцією, повинні тлумачитися обмежувально та застосовуватися лише тоді, коли це було доведено як необхідне, придушувати оприлюднення інформації з метою захисту національної та громадської безпеки. На думку ЄСПЛ, репутація самої судової системи є достатньо важливим аспектом, що виправдовує втручання у свободу висловлювань, оскільки суди є гарантами правосуддя, їх роль є ключовою в державі, яка ґрунтується на принципі верховенства права. Тобто легітимна судова система є базою для подальших правових рішень, оскільки довіра населення до органів правосуддя створює дійсно правильне враження про справедливість та правильність прийнятих рішень [10].

У зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України обмеження стосовно вільного вираження поглядів і переконань є обґрунтованим, оскільки стосується територіальної цілісності, недоторканості та незалежності нашої держави. Отже, глорифікація відповідних дій людини, якщо це шкодить державі та суспільству, в повному обсязі підпадає під ознаки злочину, який необхідно виявляти, розслідувати та притягувати до кримінальної відповідальності згідно вимог чинного законодавства.

Станом на сьогодні можна спостерігати збільшення винесення судом вироків стосовно громадян України, які уславлюють збройну агресію російської федерації проти України у заборонених соціальних мережах. Так, згідно Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-липень 2023 року Офісу Генерального прокурора 346 осіб вчинили злочин, передбачений ст.436-2 КК України [13]. Як правило, інтернет-агітатори поширюють ворожі меседжі про «звірства українських нацистів», дописи на підтримку путіна та російської армії, підтримують окупацію міст України та схвалюють злочинні дії країни-агресора, а це певною мірою стосується глорифікації.

Важливим питанням, яке повстає при вивченні складу злочину глорифікації збройної агресії російської федерації проти України, чи є можливе втручання держави в життя церкви, якщо це стосу-

ється територіальної цілісності та безпеки держави. Громадські організації, які діють на території України, зазначили, що діяльність російської православної церкви та її філії Українська православна церква (Московського патріархату) завжди мала більше політичний характер, аніж релігійний. За їхніми словами, в умовах повномасштабної війни дії цих структур є особливо небезпечними. Також, представники вказаних організацій України підтримують дії влади щодо викриття і припинення антидержавної діяльності Російської православної церкви. Проте, вони вважають ці дії непослідовними та недостатніми [3].

При цьому, нерідко священники УПЦ МП виправдовують агресію рф проти України, глорифікують представників збройних формувань російської федерації, незаконних збройних формувань, банд, найманців, створених та/або підпорядкованих, та/або керованих, та/або фінансованих російською федерацією, поєднуючи це з розпалюванням міжрелігійної та міжконфесійної ворожнечі, що ми можемо спостерігати на прикладі Києво-Печерської Лаври.

Таким чином, використовуючи релігійні вподобання населення, ворог свідомо розкитує ситуацію в Україні шляхом розколу громадян України, а також використовує вказані події як пропаганду ути-сків діючою владою України «єдиної канонічної церкви», що і було заявлено путіним в.в. як однією з причин агресії рф проти України напередодні повномасштабного вторгнення. Станом на сьогодні так звані «гоніння націоналістів за істинною церквою» є однією з форм виправдовування агресії рф проти України, оскільки вони, на думку ворожої пропаганди, обґрунтовують для цивільних осіб необхідність так званого «звільнення України від нацистського режиму».

Також необхідно розуміти, що в більшості випадків глорифікація неможлива без заперечення, виправдовування чи визнання правомірними збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України, тому такі дії, в залежності від ситуації можна розглядати як складений злочин проти миру та безпеки людства, тобто злочин, який складається з двох або більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх відокремлено являє собою самостійний злочин, але внаслідок їх органічної єдності утворюють один одиничний злочин, який охоплюється ознаками однієї статті.

Повноваження держави захищати свої інституції та громадян від асоціацій, які можуть поставити їх під загрозу, повинні використовуватися обережно, оскільки винятки з правила свободи асоціацій слід тлумачити суворо, і лише переконливі та вагомні причини можуть виправдати обмеження цієї свободи.

Доцільність змін до національного законодавства про кримінальну відповідальність обумовлена необхідністю протидіяти засобами кримінально-правової політики ворожим інформаційним впливам. Прояви ворожої пропаганди, які негативно впливають на суспільну свідомість в Україні, були і залишаються вагомою складовою гібридної війни проти України. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників є результатом впливу ворожої пропаганди, яка є потужним інструментом ведення гібридної війни проти нашої держави з боку рф. При цьому спостерігається трансформація пропагандистських наративів – від представлення збройної агресії рф проти України як суто внутрішнього конфлікту й громадянської війни до відвертого заперечення, виправдовування та визнання правомірною цієї агресії. З огляду на це будь-які дії осіб, що тиражують й ретранслюють подібні думки, несуть пряму й безпосередню загрозу державному суверенітету та територіальній цілісності Української держави через чисельні портали інформаційного простору.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що вплив ворожої пропаганди на суспільну свідомість громадян та жителів України, були і залишаються вагомою складовою гібридної війни проти України, а також триваючої збройної агресії рф проти нашої держави. Серед елементів такої пропаганди особливу небезпеку становлять собою ознаки злочину, передбачені ст. 436-2 КК України, оскільки відсутність легального визначення термінів, які використовуються в статті 436-2 КК України, створюють ризик нечіткого тлумачення та розуміння. Тому, розкриття поняття «глорифікації» надасть правильного і однакового застосування в правозастосовній практиці. Воно є надзвичайно актуальним і важливим для уповноважених правоохоронних органів України, насамперед для підрозділів Служби безпеки України, оскільки вмілі та аргументовані дії з документування протиправної діяльності поціновувачів так званого «руського миру» сприяють якісному виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку. При цьому, можна висунути загальнотеоретичне поняття «глорифікації», яке може застосовуватися як вихідна точка для наступних наукових розробок. Так, поняття «глорифікації» можна визначити, як уславлення, героїзація, надання ореолу героїчності або легітимізація дій та/або бездіяльності осіб, які здійсню-

вали або здійснюють збройну агресію проти України, представників збройних формувань російської федерації, незаконних збройних формувань, банд, найманців, створених та/або підпорядкованих, та/або керованих, та/або фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, які складають органи державної влади та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, шляхом її піднесення з одночасним запереченням негативних та протиправних дій держави-агресора, а також осіб, які здійснювали антидержавний вплив. Одночасно, глорифікація може здійснюватись як усно так і з використанням технічних засобів (з використанням засобів масової інформації, в соціальних мережах), публічно або негласно або вчинятись службовою особою, або вчинені повторно, або організованою групою.

Список використаних джерел:

1. Беседіна Л. Л. До питання зміни понятійного апарату термінології законодавства. Інформація і право. 2013. № 2(8). С. 26–35.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Івано-Франківська обласна рада звернулася до вищих органів державної влади щодо антиукраїнської діяльності УПЦ (МП). URL: https://risu.ua/ivano-frankivska-oblasna-rada-zvernulasya-do-vishchih-organiv-derzhavnoji-vladi-shchodo-antiukrajinskoji-diyalnosti-upc-mp_n88117.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Документ 2110-IX, чинний, поточна редакція – Прийняття від 03.03.2022 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>.
5. Про політичні партії в Україні: Документ 2365-III, чинний, поточна редакція. Редакція від 27.07.2023, підстава - 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.
6. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Документ 2265-IX, чинний, поточна редакція. Редакція від 31.03.2023, підстава - 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>.
7. Панов М. І. Понятійний апарат кримінального права та його науково-практичне значення. Право України URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_4/pravo_2018_4_s12.
8. Проект Кримінального кодексу України станом на 22.05.2023 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини в справі Thorgeir Thorgeirson v. Iceland. Application no. 13778/88. 25 June 1992. Available at:https://www.humanrights.is/static/files/Itarefni/torgeir_torgeirson_gegn_islandi.pdf.
10. Слінько Т. М. Свобода вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини та загальні критерії її обмеження. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ctmkio.pdf>.
11. Промова голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Станіслава Кравченка під час вебінару «Процесуальні гарантії та доказові норми при винесенні вироків у справах про воєнні злочини». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1415802/>.
12. Шинкар'юв Ю. В., Коваленко О. О. Правова характеристика поняття «глорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 Кримінального кодексу України. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9f181495-0a0f-46ab-9137-5da82e8d1469/content>.
13. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-липень 2023 року Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.
14. Олейніков Д. О., Сердечна А. Ю. Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436-2 КК України. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/22-1.pdf>.